

Schommelingen in het voorkomen van zeldzame planten

door C. Sipkes

De vele oorzaken van de achteruitgang van zeldzame planten zijn voldoende bekend. Bemesting van schrale weiden, irrigatie, veranderd bosbeheer, ik noem er slechts enkele.

Als een plant zeldzaam is kan dit in veel gevallen verklaard worden uit bodem en klimaat. De Gele hoornpapaver is bij ons zeldzaam; waar de winters milder zijn komt hij talrijker voor. Kraaiheide komt bij ons niet voor ten zuiden van de lijn Castricum-Arnhem; daar zijn de zomers te warm. Veel groeiplaatsen vertonen een verandering in de richting van een bostype, waar lichtminnende soorten zich niet thuis voelen. Reeds in ruige vegetaties verdwijnen pioniers als *Parnassia*. Dan komen er nog, wat men noemt, zoögene oorzaken: konijnen of muizen kunnen groeiplaatsen van Orchideeën aantasten. Omgekeerd zijn konijnen gunstig voor soorten als *Parnassia*, Ruwbladigen en bittere soorten als *Gentianaceae* zoals *Gentiana amarella*, ons 'Duingentiaantje'.

Bepaalde pioniers veroveren het terrein na uitstuiwing, opspuiting of brand. De sporen van wielen, begrazing, soms zelfs matige betreding kunnen gunstig zijn voor dergelijke soorten. Is 't het klimaat dat grenzen stelt aan een areaal, dan moeten we dat accepteren. Bij andere oorzaken wordt tegenwoordig, ook in natuureservaten, een beheer toegepast, dat gunstig is voor flora en fauna. Het maaien en afvoeren van het 'hooi' is één van

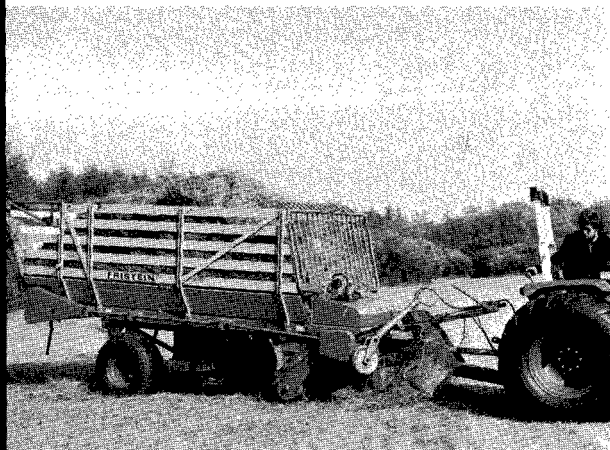
die beheersmaatregelen en dit maakt dat er langs onze wegen 450 soorten geteld worden, zelfs zeldzame als de Bijenorchis. Met leze 'De Bonte Berm' van Zonderwijk.

Hieronder volgen enkele gevallen waarin zeldzame soorten zich massaal uitgezaaid hebben, met de oorzaken. Ze zijn alle leerzaam voor het behoud van de waardevolle groeiplaatsen van zeldzame soorten, wat ook het doel kan zijn in halfnatuurlijke terreinen. Ook al zijn er veel halfnatuurlijke terreinen waar dit niet het hoofddoel is: houtproductie, recreatie, bescherming tegen de zee. Dit kan niet uitblijven in ons dichtbevolkte land.

De Vleeskleurige orchis (*Dactylorhiza incarnata*) is nergens in ons land buiten de duinen talrijk. Als voorbeeld van massaal voorkomen, vele duizenden, kan ik het voormalige Vliegveld bij Oostvoorne noemen. In de jaren 1959-60 werd dit drooggelegd en beweid. Een minder sterke beweiding en beheersing van het waterpeil zouden nog niet zo funest geweest zijn voor de flora. In 1960 werd het Zuidhollands Landschap eigenaresse van deze duinen. Het water werd toen in de winter vastgehouden, en als ijsbaan voor de Oostvoorneaars en in het belang van de flora, want al spoedig won de vegetatie van de natte duinvalleien het en kwamen er spontaan steeds meer orchideeën,

Vleeskleurige orchis op het voormalige Vliegveld bij Oostvoorne; te danken aan doelgerichte waterbeheersing en maaibeheer.

Machinale verwijdering van het maaisel.

Maaïen van te ruige duinvegetatie.

Parnassia op voormalige stranden, nu van de zee afgesloten, bij Oostvoorne.

in hoofdzaak Vleeskleurige orchis, maar dan ook bij duizenden (zie foto).

Het terrein was eerst nog wat ruig, maar daaraan werd tegemoetgekomen door het in september af te maaien en het maaisel af te voeren. Eerst werd er met vervoermiddelen gereden die sporen maakten. Later werden bredere wielen gebruikt met ballonbanden. De maaitechniek werd ook verbeterd door een zgn. aflegapparaat, zodat het arbeidsintensieve opharken van het strooisel achterwege kon blijven.

Niet alleen verschenen massa's Vleeskleurige orchissen, maar ook de *Sturmia*, de *Anagallis tenella*, het Weidetorkruid, *Parnassia* en zelfs enkele *Gymnadenia*'s, die het echter niet konden bolwerken tegen de konijnen. Vlakbij het Vliegveld verscheen, geheel nieuw voor de Benelux, een uitgesproken atlantische plant: het Saffraantorkruid (*Oenanthe crocata*). Deze werd het eerst opgemerkt door de KNNV-voorzitter De Ligt, maar daar de plant niet in zijn flora stond kwam de determinatie eerst verkeerd uit. De giftigheid van de plant beschermt deze tegen de konijnen. Na aanvankelijke uitbreiding loopt het aantal, en ook de grootte, van de planten weer terug daar de groeiplaats te voedselrijk geworden is door de elzen. Door die elzen, met hun stikstofknollen aan de wortels, komt er te veel voedsel en dus concurrentie met de sterkgroeiende *Eupatorium cannabinum* (Koninginnekruid). Daar het Saffraantorkruid zelfs in België niet voorkomt is het al heel mooi dat deze zich in ons land, aan de kust met zachte winters, heeft kunnen vestigen. Over de waarde van het Vliegveld (dat geen dienst meer doet als zodanig) zou nog veel meer te vertellen zijn. Maar zonder het maaibeheer en het vasthouden van het water tot eind februari zou het niet de waarde hebben, die ik hierboven beschreef.

Dwergglas (*Radiola linoides*) is een zeer kleine Linacee, die in 1979 massaal voorkwam in een laagte, die in de winter onder water gestaan had. Meestal vindt men geïsoleerde exemplaren langs karresporen of op kale plekken langs duinpoeltjes. Het eenjarige plantje verdraagt slecht concurrentie van andere planten. Het massaal voorkomen tussen Renesse en Haamstede was te danken aan een hoge waterstand in de vorige winter, die de vegetatie vrijwel gedood had. Op de kale bodem die daarna ontstond was het Dwergglas zo massaal ontkiemd, dat het aantal niet te tellen was en het wel een maanlandschap geleeke. De laatste jaren waren deze duinen belangrijk droger geworden door drinkwaterwinning en het bekende verschijnsel, dat sterkere begroeiing, vooral als het naaldbout betreft, het waterpeil doet zakken.

Maar dit was de laatste jaren weer goed gemaakt door veel neerslag en infiltratie van de duinen bij Haamstede met water uit het Haringvliet. Op de plekken waar dit water geloosd wordt is dit nadelig voor de flora, daar het rivierwater, dat vanuit het Haringvliet ook niet geheel vrij van kwalijke stoffen is door alles wat elders geloosd wordt.

Maar op grote afstand is alleen de gunstige uitwerking zichtbaar, waar het Dwergglas ook van geprofiteerd heeft. *Parnassia* is ook weer in opmars op Voorne. Ondanks de hier nog goede waterstand, zodat velden, anders wit van de bloei, tot in augustus nog onder water stonden, in andere jaren was de waterstand weer te laag. Op het Vliegveld waar de waterstand minder fluctueerde, was het duidelijk de dichte vegetatie, waar een pionier als *Parnassia* niet tegenop kon.

Na de afsluiting van de mond van de Brielse Maas ging de zoutflora van Zeekraal en Reukeloze kamille achteruit en Melkkruid volgde. Maar al spoedig verscheen de Bitterling en, iets later, *Parnassia*, waarvan het zaad blijkbaar door vogels met slik aan hun poten uit de naburige valleien aangevoerd was. De nabijheid van de oude groeiplaatsen heeft hier zeker een rol gespeeld, want in de Kennemer duinen bleef deze laatste soort, onder vergelijkbare omstandigheden, weg, om pas te verschijnen nadat er zaad uitgestrooid was.

Bij Oostvoorne kan van een explosie van *Parnassia* gesproken worden. Hele velden zijn er wit van en ze moeten aan de hand van het eigendomsrecht tegen liefhebbers en handelaren beschermd worden. In één adem met *Parnassia* kan de Winterbitterling (*Blackstonia acuminata*) genoemd worden. In veel literatuur wordt deze *B. perfoliata* genoemd. Dit is echter een zeer verwante soort die wild is in België en zuidelijker (bij ons niet winterhard en tweejarig), terwijl onze soort eenjarig is.

Bij ons is deze soort ook wel eens gevonden, o.a. op opgespoten terreinen bij Amsterdam, maar het is geen blijver. Onze eenjarige Winterbitterlingen zullen op dezelfde wijze als de *Parnassia*'s uit naburige duinvalleien (waar ze ook reeds terugliepen door de dichte vegetatie) op de kale oude stranden gekomen zijn. Als goede gentianen zijn de planten bitter en worden ze in groene toestand niet door konijnen aangevreten. En in de schrale pioniervegetatie kon deze soort zich zodanig uitleven dat de aantallen, respectabel voor een 'zeldzame' plant, op enige miljoenen geschat konden worden. En er heeft al uitbreiding plaats gehad door de vogels tot op platen in de afgesloten

Bitterling tussen Parnassia, bij Oostvoorne.

Dwergglas bij Renesse, na hoge stand van het grondwater.

Moerasgamander op Voorne, de enige groeiplaats in ons land.

Vegetatie van Moerasgamander, na doelgericht beheer.

Grevelingen, tot vlak bij Schouwen. We zien hier dat de Deltawerken voor de flora ook voordelen hebben.

Dit geldt ook voor *Sturmia* (*Liparis loeselii*) een kleine groene orchidee, nauw verwant aan tropische orchideeën, wat te zien is aan de bovengrondse knollen. Die *Sturmia* herstelde zich in een afgraving van de Dijkkring, voor zandsuppletie op een zeewering. Dat leverde 200 ex. op. Maar nog sterker was een uitzaaiing in een uitstuiving die ik opzettelijk in het leven geroepen had bij Rockanje. Dit terrein was konijnenvrij, zodat de vegetatie zich te snel herstelde. Maar na de oorlog zorgde de konijnenstand ook voor het uitsterven en vormde zich in een jaar of tien een diepe kuil, waar 's winters water in stond. Aan de oostkant ontstond een paraboolduin. Het terrein kwam toen in handen van Natuurmonumenten, die de vegetatie van Kruipwilg te lijf ging met een flinke maaimachine en toen kwamen er in de korte mat ± 500 jonge *Sturmia*'s. Deze ontwikkelden zich niet alle tot bloeiende planten, maar verscheidene overleefden toch de konijnenvraat en zo bleef het ook na 1979 een goede *Sturmia*-plek.

De laatste soort waarvan ik de uitbreiding beschrijven wil is de Moerasgamander (*Teucrium scordium*). Deze vond ik in 1923 in een natte duinvallei tussen Rockanje en Oostvoorne. Een plek zo groot als een kamer was er geheel mee begroeid. Na de oorlog vond ik de plek terug, maar nu hadden de planten zich uitgebreid door wortelopslag of uitzaaiing of beide, over de gehele duinpan, zo groot als een bioscoopzaal. Deze plant is hier op de noordgrens van zijn areaal.

Bloei en zaadvorming laten in koele zomers ook te wensen over. Er moeten dus wel zeer gunstige omstandigheden geweest zijn voor een zo sterke uitbreiding. Die waren dan de hoge waterstand in winter en voorjaar en het ontbreken van concurrerende planten in dit stadium van de successie, die op Voorne zeer snel gaat en door de konijnen hoogstens vertraagd wordt. Na de eerste naoorlogse jaren deed deze successie zich ook gelden voor het vol groeien van de vallei met Wederik en Kattestaart. Het grondwater daalde ook iets, ik schat met 60-80 cm. In het belang van het behoud van deze groeiplaats, die in 1980 al sterk teruggelopen was, moest er dus een beheer bedacht worden, dat gunstig was voor deze soort. Dat zou dan zijn: vasthouden van het water en maaien van de steeds ruigere vegetatie in november, wanneer het blad van de *Teucrium* vergeeld is en er geen assimilatie meer plaats heeft. Dit laatste heeft plaats gehad en we hebben geluk gehad

dat de regenval in de laatste winters overvloedig was. Ook kon het waterpeil van de naburige Tenellaplas in het voorjaar wat hoger worden gehouden, door een prop in een afvoer te stoppen.

Het resultaat was dan ook dat de Kattestaart in 1982 vrijwel verdwenen was, de Wederik teruggelopen en de Gamander zich weer op vele plekken in de gehele vallei vertoond heeft en zich op de plek waar deze nooit geheel weggeweest was tot een dichte mat ontwikkeld heeft. En dank zij de warme zomer van 1982 was er een rijke en niet te late bloei in augustus en ook zaadvorming, wat in andere jaren te wensen overliet. Op een tweede groeiplaats, meer noordelijk, is de uitbreiding minder spectaculair, maar dank zij de beheersmaatregelen in de Gamander-vallei is deze plant op zijn rijkste groeiplaats in ons land voor de eerste jaren wel behouden.

Er zijn nog meer voorbeelden van 'explosies' van zeldzame soorten. Ik noem *Anacamptis* bij Wijk

aan Zee (bijna 2000 in 1981), de Dennenorchis in de Schoorlse duinen, Moeraswespenorchis in de Braakman bij IJzendijke. Uit dit alles blijkt dat we niet geheel behoeven te wanhopen aan de toekomst van onze flora. Onze duinen vertonen speciaal in het Wadden- en Deltagebied een grote dynamiek. Zeegaten worden afgesloten, stranden worden ontzilt door de regen en missen de dagelijkse overstroming met zout water. Na de drie Sluifers, die ontstaan zijn bij Kadzand, op Texel en Terschelling hebben we kans op een vierde in de mond van de voormalige Brielse Maas. Al deze zeer waardevolle natuurerreinen zijn door menselijke hulp ontstaan. Door het verloren gaan van het natuurreservaat De Beer is er een ereschuld aan de natuurbescherming in deze streek.

Adres van de schrijver:
C. Sinkes.

Foto's van de schrijver.

Groeiplaats van Sturmia, na doelgerichte uitstuiving. Op de achtergrond een paraboolduin.

